

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ

ՀԱՄԼԵՏ Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Գիտության զարգացման ընթացքում նրա ներսում ձևավորվել և կայունացել են մեթոդաբանական պահանջներ և պայմաններ, որոնց պետք է բավարարի գիտական գիտելիքը, այսինքն՝ դրանք հանդես են գալիս որպես *գիտականության չափանիշներ*: Կարելի էր նաև այլ կերպ ասել. գիտության կարևորագույն առանձնահատկություններից մեկը (ի տարբերություն առօրեական գիտելիքների կամ էլ, օրինակ, կրոնական համոզմունքների) հենց *գիտականության չափանիշներ* ունենալն է: Դրանք ընդգրկում են տարբեր աստիճանի ու կարգի երեւոյթներ՝ այն կանխադրույթները, որոնք ընկած են գիտության կամ առանձին գիտակարգի հիմքում, գիտության իդեալները, արժեքային կաղապարները, իսկ գիտության մեթոդաբանության տեսակետից՝ փորձին և տեսությանը ներկայացվող նորմատիվ պահանջները:

Եթե փորձելու լինենք դրանք դիտարկել բովանդակային առումով (ինչպես սովորաբար արվում է), ապա կպարզվի, որ դրանք գիտության զարգացման տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում և տարբեր մշակութային համատեքստերում եղել են բացորոշ ձևակերպված կամ անբացորոշ՝ իմպլիցիտ կերպով ենթադրվող տարբեր չափանիշներ, ուրեմն՝ այսպիսի (բովանդակային) մոտեցմամբ չկա և չի կարող լինել գիտության պատմական միասնություն, դիախորոնիկ ամբողջականություն¹: Իսկ եթե դրանք քննելու լինենք գիտական ճանաչողության մեջ դրանց ունեցած կոչման և կատարած գործառույթների տեսանկյունից, ապա կտեսնենք, որ, չնայած իրենց կոնկրետ ձևակերպումների տարբերություններին, միևնույնն են եղել *դրանց կոչումը, դրանց գործառույթը*, այն է՝ *օբյեկտիվ գիտելիքի ձեռքբերման ապահովումը*: Դա հատկապես վերաբերում է գիտության մեթոդաբանության տեսանկյունից փորձին և տեսությանը ներկայացվող նորմատիվ պահանջներին:

Նոր ժամանակի գիտության մեջ (XVII – XVIII դդ. կազմավորվող հատկապես փորձնական բնագիտության պարագայում) փորձին և տեսությանը ներկայացվող նորմատիվ պահանջներն են՝ փորձի ու դիտումների տվյալների օտարումը ճանաչող սուբյեկտի զգայություններ-

¹ Եվ հենց այս հանգամանքն էն շեշտում գիտության պատմական մեթոդաբանության տեսությունները:

րից, զգացմունքներից ու ապրումներից, որոնք միշտ անհատական են, գիտական հիպոթեզների ու տեսությունների ենթարկումը կառուցման, փորձարկման, հիմնավորման և ընդունման պատմականորեն կազմավորված եղանակներին. որևէ գաղափար, որևէ պնդում, որևէ տեսական կառուցվածք կարող են տեղ ու ճանաչում գտնել գիտության մեջ, թեկուզև որպես վարկած, եթե այն ենթադրում և պարունակում է հնարավորություն «փորձության ենթարկվելու» այդ եղանակներով: Այս դեպքում է միայն, որ այդ գաղափարը, այդ պնդումը, այդ տեսական կառուցվածքը, արդեն որպես գիտական գիտելիք, կարող են գնահատվել իրենց իմացաբանական արժանիքներով, մասնավորապես՝ բացատրական, կանխատեսման, էվրիստիկական կարողություններով: Ներգիտական նորմատիվ պահանջներին համապատասխան կատարվող ապացուցումներն ու հերքումները, առաջադրվող, կառուցվող, հիմնավորվող հիպոթեզներն ու տեսությունները, տրվող մեկնաբանությունները և այլն, ստանալով օբյեկտիվացած բնույթ, դառնում են կոմունիկատիվ՝ հաղորդելի և ընկալելի միանշանակ կերպով, ըմբռնելի, ընդունելի կամ մերժելի «ամեն մեկի համար, ով օժտված է բանականությամբ»² (եթե գործածելու լինենք Կանտի տված ձևակերպումը):

Հումանիտար և հասարակական գիտելիքները, անշուշտ, էապես տարբերվում են բնական գիտություններից, բայց դրանցում նույնպես կազմավորվել են չափանիշներ, որոնցով գիտական ուսումնասիրությունները, դիցուք՝ պատմության բնագավառում, սահմանազատվում են ազատ ստեղծագործական մտածողության բնագավառներից որպես գիտական ուսումնասիրություններ, գիտության բնագավառի ուսումնասիրություններ: Այստեղ գիտնականի, ասենք՝ պատմաբանի, ստեղծագործական աշխատանքն այն է, որ նա պետք է պատմական վերակազմության միջոցով մտակառուցի այն ամբողջությունը՝ պատմամշակութային, հասարակական-տնտեսական, իրավաքաղաքական այն իրողությունը, որի մեջ օրինաչափորեն, «տրամաբանորեն» իրենց տեղն են գտնում, «տեղավորվում» են և հասկանալի ու մեկնաբանելի են դառնում պատմագիտական փաստերը, հատուկ և օժանդակ պատմական գիտակարգերի՝ հնագիտության, աղբյուրագիտության, պատմական ազգագրության ու մշակութաբանության, գիտության պատմության և այլնի ընձեռած տվյալները: Այս կերպ՝ պատմական վերա-

² Գիտական գիտելիքին վերաբերող այս հարցադրումներն արված են իմ «Հավանական և հավաստի գիտելիք» գրքում («Вероятное и достоверное знание», Ер., 1965: Այդ մասին մանրամասն տե՛ս նաև իմ հետևյալ աշխատություններում՝ «Գիտության մեջ պնդումների և տեսությունների ճանաչման հարցի շուրջը» («Философские вопросы логического анализа научного знания», ժող., պրակ 2, Եր., 1971), «Գիտական գիտելիքի օբյեկտիվության տեսանկյունները» (*նույն տեղում*, պրակ 3, 1974), «Ժամանակակից մեթոդաբանական բանավեճերը և գիտական հիպոթեզի պրոբլեմը» («Вопросы идеологической борьбы на современном этапе», ժող., Եր., 1984, էջ 96-101, «Очерк исторической методологии науки», Եր., 1987, էջ 164-167):

կազմության միջոցով կառուցված ամբողջությունն իր հերթին հնարավորություն է տալիս վարկածներ առաջադրելու ու լրացնելու այն բաց տեղերը, պակասող օղակները, առանց որոնց պատմական իրողությունների շղթան չէր լինի ամբողջական, իսկ մեկնաբանությունները՝ լրիվ և հիմնավորված: Այս կերպ է նաև, որ հումանիտար / հասարակական գիտությունների մեջ նույնպես և նույն կերպ հնարավոր է դառնում դիսկուրսը, այսինքն (կրկնենք)՝ ներգիտական նորմատիվ պահանջներին համապատասխան կատարվող ապացուցումներն ու հերքումները, առաջադրվող, կառուցվող, հիմնավորվող հիպոթեզներն ու տեսությունները, տրվող մեկնաբանությունները և / կամ առարկությունները և այլն, ստանալով օբյեկտիվացած բնույթ, դառնում են կոմունիկատիվ՝ հաղորդելի և ընկալելի միանշանակ կերպով, ըմբռնելի, ընդունելի կամ մերժելի «ամեն մեկի համար, ով օժտված է բանականությամբ»:

«Գիտականության չափանիշները» ապահովում են նաև գիտության ներքին ազատությունը, նրա անկախությունը գաղափարախոսական միջամտությունից՝ փիլիսոփայական-մետաֆիզիկական, քաղաքական, կրոնական և ուրիշ գաղափարներից, որոնք կհավակնեին չենթարկվել օբյեկտիվության ներգիտական չափանիշներին կամ իրենց բնույթով կբացառեին դրանց ենթարկվելը: Գիտության մեջ համոզմունքները ընդունելություն և ճանաչում են գտնում միայն բանական վերակազմության ենթարկվող հիմնավորումներով, և, որ շատ կարևոր է, դրանց կարող է հասու լինել «ամեն ոք, ով օժտված է բանականությամբ»:

Եվ այսպես. ներգիտական չափանիշներին համապատասխանող օբյեկտիվ գիտելիքի մեջ՝ «գիտության աշխարհում» (Կ. Պոպերի մտցրած հասկացությունն է և այն նշանակող տերմինը) որպես փաստ տրված են (և տարբերակված են) ապացուցումներն ու հերքումները, առաջադրվող վարկածները, կառուցվող ու հիմնավորվող հիպոթեզներն ու տեսությունները, արվող մեկնաբանությունները (և ոչ թե միայն այսպես ասած «գիտական ճշմարտությունները» դրույթները, օրենքները, տեսությունները):

Այս փաստը տեսել և տարբեր կերպ մեկնաբանել են նորագույն փիլիսոփայության դասականները: Այսպես՝ Էդմունդ Հուստերը իր «Տրամաբանական հետազոտություններում» գրում է, որ գիտության մեջ կան երեք կարգի կապակցություններ՝ (ա) հոգեբանական կապակցություն՝ այնպես, ինչպես գիտական փաստերն ու իրողությունները ներկայանում են ճանաչող սուբյեկտին, «վերապրվում են» նրա կողմից սկսած զգայություններից մինչև վերացական, իդեալական գաղափարները, (բ) առարկայական կապակցություն իրերի միջև՝ ինչպես որ դրանք տրված են գիտական ճանաչողության / գիտության մեջ և (գ) տրամաբանական կապակցություն, որն էլ հենց կազմակերպում-կազ-

մավորում է գիտելիքը, տեսությունը, գիտությունը որպես մի միասնական, համակարգված ամբողջություն:

Գիտելիքի օբյեկտիվության հարցը իմացաբանական և մեթոդաբանական է: Իսկապես, **գիտական** գիտելիքը պետք է լինի (1) օբյեկտիվ, այսինքն՝ սուբյեկտից օտարված, և դրանով իսկ՝ հանրանշանակ, միանշանակորեն հաղորդվող, ընկալվող, հասկացվող, վերարտադրվող («ամեն մեկի համար, ով օժտված է բանականությամբ»):

Բայց միայն օբյեկտիվ (սուբյեկտից օտարված) լինելը չէ. իմացաբանական-մեթոդաբանական այդ հատկանիշին բավարարելը չէ միայն, որ գիտելիքը / գիտելիքների որևէ համախմբություն դարձնում է *գիտական*՝ գիտելիք: Այդ բանի համար հարկավոր է նաև, որ (2) գիտելիքը / գիտելիքների տվյալ համախմբությունը (կոմպլեքսը, ամբողջությունը) կադապարված լինի, կազմակերպված լինի, **կառուցվածքաբանորեն**, գիտությանը բնորոշ կառուցվածքային ձևերի մեջ և (3) դրանով իսկ կարող լինի կատարելու որոշակի *գործառույթներ*՝ գիտական նկարագրության, բացատրության, կանխատեսման (հենց այդ մասին է Էդմունդ Հուսերի վերոբերյալ դրույթը):

Հաջորդ և հիմնարար հասկացությունը **գիտական տեսությունն** է: Նրա գործառույթները բնութագրելիս հատկապես կարևոր է նշել *«գիտական տեսությունը որպես նոր գիտելիքներ արտածելու տիպական եղանակ, այսպես ասած՝ արտածման բանաձև»* սկզբունքային դրույթը:

Հիմա առանձնացնենք գիտելիքի օբյեկտիվության երկու մակարդակները՝ **ներգիտական (կանտյան)**, որը բավարար է գիտնականի համար, քանի դեռ նա չի բախվում ընդհանուր-տեսական, փիլիսոփայական խնդիրների հետ, և երկրորդ՝ փիլիսոփայական (**հեգելյան**)՝ կարո՞ղ ենք մենք պնդել և ի՞նչ հիմունքով, որ **աշխարհն այնպիսին է, ինչպես այն ներկայանում է ճանաչող սուբյեկտին (գիտնականին)**՝ նրա փորձի մեջ և նրա կառուցած տեսությունների մեջ:

Վերը շարադրեցինք **գիտելիքի օբյեկտիվության ներգիտական չափանիշները**՝ «գիտական հիպոթեզների ու տեսությունների ենթարկումը կառուցման, փորձարկման, հիմնավորման և ընդունման **պատմականորեն կազմավորված եղանակներին**»: «Պատմականորեն կազմավորված եղանակների» գաղափարը համապատասխանում է *Կանտի* ձևակերպմանը, իսկ դրան հակադրվում է բացարձակ պատմականության ռեյատիվիստական տեսակետը. Կանտի ձևակերպումը՝ «ամեն ոք, ով օժտված է բանականությամբ»-ի գաղափարը, պատրանք է, ասում են Շպենգլերը և նորականտականները:

Այս նշանակալից փաստը հասկանալու համար հարկավոր է սահմանել «գիտության պատմական մեթոդաբանություններ» հասկացությունը: Մկզբում ասենք, որ տվյալ բառակապակցությունը չի նշանակում գիտությունն ու նրա փոփոխությունների ընթացքը *պարզապես* դիտարկել *պատմության*՝ միմյանց հաջորդող հասարակություն-

ների, մշակույթների, քաղաքակրթությունների համատեքստում, դարաշրջանների հաջորդափոխության մեջ: Գիտության և արվեստի ավանդական պատմագրությունը, իրավամբ, հենց այդպես էլ վարվում էր. պատմական աշխատություններում նկարագրվում էին հասարակական և մշակութային այն գործոնները, որոնք ազդել են գիտական գիտելիքի և նրա փոփոխությունների վրա: Այնինչ «գիտության պատմական մեթոդաբանությունների» մեջ փոխվում է հենց ինքը «գիտություն» հասկացությունը. այն դիտվում է որպես ինքնին իր էական հատկանիշներով, *պատմական* երևույթ: Եվ հատկապես պատմական են համարվում գիտական գիտելիքի այն հատկանիշները, որոնցով այն սահմանվում (և առանձնացվում) է իմացաբանության (էպիստեմոլոգիայի) մեջ, այսինքն՝

- գիտելիքի *օբյեկտիվությունը*, այն է՝ *ճանաչող սուբյեկտից օտարվելու* նրա հնարավորությունը.

- ճշմարտությունը և նրա ձեռքբերումը գիտության զարգացման ընթացքում.

- ռացիոնալությունը և այն չափանիշները, որոնց համաձայն դրանք վերագրվում են մարդկային բանականությանը:

Այս ամենը համարվում է *պատմական*, այսինքն՝ եզակի, ուրույն, առանձնահատուկ յուրաքանչյուր դարաշրջանի, քաղաքակրթության, մշակույթի համար և նույնիսկ գիտելիքի զարգացման յուրաքանչյուր աստիճանի համար:

Այս տեսակետից դասական անտիկ շրջանի իմաստասիրական գիտելիքները, միջնադարի մտահայեցողական ուսմունքները և Նոր ժամանակի փորձնական բնագիտությունը իսկապես մարդկային ճանաչողության տարբեր երևույթներ են՝ օժտված ճշմարտության և օբյեկտիվության տարբեր ըմբռնումներով և ռացիոնալ մտածողության տարբեր չափանիշներով, այնինչ գիտության պատմաբանը պայմանականորեն միավորում է դրանք «գիտություն» մեկ անվան տակ: Ստացվում է, որ յուրաքանչյուր ժամանակաշրջանն ունի *ի ի* գիտությունը: Ծայրահեղ դեպքում ստացվում է, որ հավասարության նշան է դրվում, օրինակ, տիբեթյան բուժական հմտությունների և արդի բժշկագիտության միջև, որոնք էապես տարբեր են, բայց հավասարապես համարվում են «գիտություն» երևույթի դրսևորումներ:

Իհարկե մենք կարող ենք անտեսել այս մոտեցման ծայրահեղ դրսևորումները, բայց դա չի նշանակում, թե մենք կարող ենք շրջանցել ինքնին հարցադրումը: Որոշակի տեսանկյունից դիտվելով որպես յուրաքանչյուր դարաշրջանի, քաղաքակրթության, մշակույթի համար իր ուրույն առանձնահատկություններն ունեցող երևույթ՝ գիտական գիտելիքը դրանով նմանվում է մշակույթի մյուս երևույթներին, ասենք՝ արվեստի գործերին, որոնք ինքնին եզակի, անկրկնելի են, և ոչ թե արվեստի զարգացման սոսկ մի աստիճանն են, միմիայն մի հերթական օ-

դակը զարգացման շղթայի մեջ:

XX դ. փիլիսոփայության մեջ Բերգսոնը և Շպենգլերը ուղղակիորեն անց են կացրել այս գուգահեռը գիտական գիտելիքի և մշակույթի ու արվեստի միջև: Ըստ այդմ պնդում են՝ չկան ճանաչողության, ինչպես և մշակույթի ու հասարակության զարգացման աստիճաններ, այլ կան դրանց տարբեր տեսակներ. մասնավորապես՝ ինտուիցիան և բանականությունը տարբեր, բայց հավասարապես գեղեցիկ լուծում են միննույն խնդիրը (Բերգսոն): Յուրաքանչյուր մշակույթ ստեղծում է իր սեփական բնագիտությունը, որը ճշմարիտ է միայն իր համար, և որը գոյություն է ունենում այնքան, որքան այդ մշակույթը: Յուրաքանչյուր մշակույթ ստեղծում է իր սեփական արվեստը, որը գոյատևում է այնքան ժամանակ, որքան գոյություն ունեն այդ մշակույթի ներկայացուցիչները, որոնք կարող են ընկալել գծերի, գույների, հնչյունների մեջ ամփոփված իմաստը (Շպենգլեր):

Մշակույթի և արվեստի գործերի հետ գիտական գիտելիքի այս գուգահեռը սկզբում թվում էր, ներկայանում էր որպես փոխաբերական, սակայն հետո պարզվեց ու գիտակցվեց, որ այն էական է «գիտության *պատմական* մեթոդաբանությունների» համար: Թոմաս Կունը պնդում է, որ իր տեսության մեջ «գիտությունը ... դառնում է ամբողջովին պատմական երևույթ, ինչպես որ երաժշտությունը, գրականությունը, փիլիսոփայությունը կամ իրավունքը»³: Հատկապես նշենք, որ գիտության այսպիսի ըմբռնումը շատ ավելի լայն համատեքստ ունի նորագույն փիլիսոփայության մեջ: Էռնստ Կասիրերը Կանտի փիլիսոփայության իր մեկնաբանության մեջ դեռ ավելի վաղ ասում էր, որ «տրամաբանական, գիտական, բարոյական կամ գեղագիտական մտածողության ձևերը» աշխարհաճանաչողության, ըմբռնողության և նույնիսկ աշխարհագագացողության յուրահատուկ ձևերն են, որոնց միջոցով մարդն աշխատում է հասկանալ աշխարհն իր ամբողջությամբ: Այդ ձևերից յուրաքանչյուրը, ասում է Կասիրերը, առանձնահատուկ է, այսինքն՝ դրանք չեն կարող հանգեցվել մեկը մյուսին, կամ էլ ներկայացվել որպես մեկ ընդհանուր աշխարհաճանաչողության մասնավոր դրսևորումներ⁴: Գիտությունը Կասիրերը բնութագրում է այն նույն հատկանիշներով, ինչ որ «լեզուն, արվեստը և առասպելաբանական ու կրոնական մտածողությունը»⁵:

Հ.-Գ. Գադամերը «Ճշմարտությունը և մեթոդը» գրքի ներածության մեջ պնդում է, որ գիտնականները պետք է գիտակցեն, որ գիտական գիտելիքն իր սահմաններն ունի, այսինքն՝ գիտակցեն, որ գիտական

³ T. S. Kuhn. The relations between history and the history of science. // T. S. Kuhn. *The Essential Tension*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1977, p. 150.

⁴ Տե՛ս E. Cassirer. Critical idealism as a philosophy of culture. // E. Cassirer. *Symbol, Myth, and Culture*. New Haven and London: Yale University Press, 1979, էջ 70-71:

⁵ Геворкян Г. А. Национальная культура с точки зрения философии истории. Ер., 1992, сс. 137, 159, 171.

գիտելիքը (արվեստի, պատմության, հումանիտար գիտելիքների շարքում) միմիայն մեկն է այն եղանակներից, որոնց մեջ մեզ ներկայանում է ճշմարտությունը (այս դեպքում նա ասում է «իսկությունը»):

Նորագույն փիլիսոփայության դասականների այս հիշատակությունները, այս բոլոր հղումներն ու անդրադարձները ցույց են տալիս նաև, որ **գիտության պատմական մեթոդաբանության տեսությունը ծնունդ է առել գիտական ռացիոնալության քննադատությունից**, գիտական **ճանաչողության՝ միակը լինելու հավակնության մերժումից**: Այդ քննադատությունն ու մերժումը սկսվել են դասական ռոմանտիզմի շրջանից՝ Շիլլերից մինչև Նիցշե, և շարունակվել են նորականտականության, ֆենոմենոլոգիայի, հերմենևտիկայի, հետմոդեռնիզմի մեջ XX դարում: Այս բոլոր հոսանքները, նույնիսկ եթե վերցնում ենք դրանց չափավոր տարատեսակությունները, այնուամենայնիվ խարխլում են ավանդական հավատը, վստահությունը մարդկային բանականության համընդհանրականության և օբյեկտիվ գիտելիքի հնարավորության նկատմամբ, այնինչ՝ *ճանաչող սուբյեկտից օտարված՝ օբյեկտիվ գիտելիքի գաղափարը գիտության գոյության հիմնարար սկզբունքն է:*

Եվ ահա, այստեղ ևս դրսևորվում է գիտության երկակի էությունը: Բայց հիմա խնդիրն այն չէ, որ պետք է հրաժարվել *օբյեկտիվ* գիտելիքի իդեալից. խնդիրն այն է, թե ինչպես համատեղել այդ իդեալի հետ գիտության դիտարկումը պատմական և մշակութային համատեքստում, այսինքն՝ գիտության դիտարկումը որպես մշակութային երևույթ: Գիտության փիլիսոփայության մեջ տվյալ մեթոդաբանական խնդրի այս կամ այն լուծումը մեծապես կախված է գիտության պատմության բնագավառի հետազոտություններից, հատկապես այն ժամանակաշրջանների ուսումնասիրությունից, երբ *իրականում* տեղի էր ունենում ժառանգած և / կամ այլ մշակույթներից ստացած գիտելիքների *վերակազմություն*՝ վեր-ընթերցում և վերա-մեկնաբանություն: Ես նկատի ունեմ գիտության պատմության այնպիսի օրինակներ, ինչպիսիք են եգիպտական գիտությունից ստացած գիտելիքների յուրացումը դասական հելլենական շրջանում, Արիստոտելի ժառանգության վերակազմությունն ու վերամեկնաբանությունը Ալեքսանդրյան դպրոցի մեխանիկայում և Վերածննդի ու Ռեֆորմացիայի շրջանի «բնության փիլիսոփաների» կողմից և այլն⁶: Այս կապակցությամբ կնշեի նաև մի շատ կարևոր մեթոդաբանական սկզբունք, այն է՝ մշակույթի, գիտության, փիլիսոփայության պատմության մեջ քննադատությունը (criticism) համակարգերի, տեսությունների, գաղափարների հաջորդականության խզում չի նշանակում, այլ *քննադատական (կամ՝ քննական) ժառան-*

⁶ Գիտության պատմության մեջ իրականում կատարված վերակազմության դեպքերին, որոնք որակապես փոխել են գիտության պատկերը, են անդրադարձել եմ իմ «Очерк исторической методологии науки» աշխատության մեջ (տե՛ս գլ. 2, հատկապես էջ 18-20):

գորդման մի ձև է, որի շնորհիվ հաջորդականությունը վերածվում է զարգացման շղթայի, կարելի է ասել նաև՝ ներկայանում է որպես զարգացման շղթայի հերթական օղակը:

Նոր փիլիսոփայության պատմության մեջ դրա լավագույն ցուցադրումն է հենց Կանտի փիլիսոփայությունը, որը մինչև օրս պատմական վերակազմության առարկա է. այն վեր-ընթերցվում, վերա-մեկնաբանվում և «հաղթահարվում» է նորականտականության, նեոպոզիտիվիզմի, ֆեմինիստիկայի և հերմենևտիկայի ուսմունքներում, իմացաբանության, տրամաբանության և մեթոդաբանության մեջ, բարոյագիտության, գեղագիտության և կրոնի փիլիսոփայության մեջ և, հետադարձ հայացքով՝ այնպիսի հարցադրումներում, ինչպիսիք են՝ Կանտը և Լուսավորականությունը, Կանտը և Ռուսոն, Կանտը և քաղաքացիական հասարակությունը... Իսկ գիտության պատմության բնագավառում նույն դրույթի լավ լուսաբանումը կլինեն մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի, կենսաբանության դասականների *աշխատությունները* (նրանց տեսություններն ու գաղափարները), որոնք հնարավոր չէ մոռացության մատնել (հիշենք՝ հունական դիցաբանության մեջ «Մնեմոսինեն շրջապատված է մուսաներով»), որովհետև դրանք եզակի, ուրույն են և, միաժամանակ, ամբողջությամբ վերցրած, գիտության բաղկացուցիչ մասը:

Հետաքրքրական են և ավելին՝ խոր իմաստ ունեն թվաբանությունից հանրահաշիվ, դասական տրամաբանությունից դեպի մաթեմատիկա և մաթեմատիկական տրամաբանություն անցման զուգահեռները, որոնք կատարել է Ալֆրեդ Տարսկին:

Վերջապես, նշեմ, որ գիտության պատմությունը որպես գիտակարգ թերազնահատված է: Այնինչ գիտության պատմության բնագավառի հետազոտությունները մեծ նշանակություն ունեն ոչ միայն տեսականորեն, հատկապես գիտության տրամաբանության ու մեթոդաբանության համար, այլև որպես կրթության էական բաղադրամաս, որովհետև XXI դարի մարդը լինելու է (կարիք ունի լինելու) ոչ միայն գիտության կիրառությունների և արդյունքների սպառող, նաև կարիք ունի գիտությունն ընկալելու իբրև մշակույթի երևույթ, իբրև նաև ապագա քաղաքակրթության հենասյուններից մեկը:

Բանալի բառեր – *գիտական գիտելիք, օբյեկտիվ գիտելիք, վերացական հասկացություն, դիսկուրսիվ մտածողություն, տեսական մտածողություն, գիտական գիտելիք և մշակույթ, հեգելական և կանտական մտտեցումներ*

ГАМЛЕТ А. ГЕВОРКЯН – *Наука в контексте культуры и наука как феномен культуры.* – В статье выдвигается и обосновывается положение, согласно которому характерная особенность научного знания – это его объективность: оно отвлечено, отчуждено от субъекта. В аристотелевском смысле ход рассуждения, выдвижение определенных (в том числе теоретических) положений, их толкование, доказательство и опровержение становится коммуникативным, а именно

понимаемым и воспринимаемым однозначно «для всякого, кто обладает разумом», как это формулирует И. Кант.

Ключевые слова: *научное знание, абстрактное понятие, дискурсивное мышление, теоретическое мышление, научное знание и культура, гегелевский и кантовский подходы*

HAMLET A. GEVORKYAN – *Science in the Context of Culture and Science as a Phenomenon of Culture.* – In this paper, the proposition is stated and the argument is withdrawn that the essential characteristic trait of scientific knowledge is its objectivity, that is, its consideration as an abstract idea, i.e., as an idea alienated of personal subject, free from personal prejudices, of its expectations and assumptions. In this, Aristotelian, position, the discursive reason is dealing with external facts, and, in this case, the process of stating certain assertions (including a number of theoretical statements), their argumentation, their admission or negation, – become communicable (communicative), understood synonymously, “intelligible for every individual subject, endowed with reason”, as it is formulated by Immanuel Kant.

Key words: *scientific knowledge, objective knowledge, abstract concept, discursive reasoning, theoretical reasoning, scientific knowledge and culture, Hegelian and Kantian concepts*